

ПАРТИЗАНСКА ДРЖАВА

То је било у октобру 1941. године, кад је у Космајски партизански одред дошао курир Врховног штаба и донео вест да око Ужица постоји велика партизанска држава. Помишљали смо да се курир прави важан, па све то преувеличава, али нам је он тада показао два оквира нових метака, направљених у нашој Партрханској фабрици оружја у Ужицу. У револуционарном заносу и силном одушевљењу навалисмо на њега да му отимамо ту муницију, јер је сваки од нас жарко желео да има бар по један од тих метака. Тако сам се и ја докопао једнога и љубопитљиво почео да га загледам. Бакарно — црвенкасто и сјајно зрно чудно се пресијавало те се нисам могао отети утиску да је то најбољи метак који сам до тада видео. Највише ме је одушевило то што смо га направили ми, партизани, и то у нашој фабрици. То је био опипљив доказ да партизанска држава заиста постоји, а истовремено и потврда како ћемо ми партизани, када победимо, израђивати и све остало што је потребно да нам живот буде лепши и срећнији. Веровао сам да тај метак има чудовишну убојиту моћ, али сам ипак желео да га чувам на сигурном месту као изузетно вредну и значајну ствар.

Курира смо обасипали свакојаким питањима, а он је са неке висине и правећи се важан, бар нам се тако чинило, казивао како је на ослобођеној територији где пругама иду партизански возови, а друмовима — камиони. Причао нам је да се у Фабрици оружја праве и пушке којима су цеви дупло дуже од стандардних пушака па се због тога њима изванредно добро гађа. Затим, као узгред, рече да на сандуцима у које се пакује готова муниција пише: „Пали, не жали“. Одушевио нас је тако неуобичајени натпис и дивили смо се ономе ко се тога сетио.

Мој најбољи друг у чети, Добривоје Филиповић, звани Крња, гласно је изражавао своје расположење:

- Пали, не жали! — кликнуо је усхићено, а затим додао:
- Дакле, дивна ствар је ова партизанска држава!

Занимљиво је на какве смо све начине ми замишљали ту слободну територију око Ужица. У то време ми смо много штошта идеализовали, па смо, на пример, чврсто веровали да ће рат бити

готов до зиме. Рачунали смо, Руси ће навалити отуда, ми одавде и просто ћемо збрисати Немце, То нам је сада потврђивало и ово сазнање о постојању партизанске државе, јер, „ако коза лаже, рог не лаже“. Та вест силно је одјекнула у Србији и још више подигла ионако висок морал и код партизана и код народа. Сада је то била највећа гаранција да ћемо заиста брзо победити и створити ново и срећно друштво. Чим се то прочуло, народ је стекао још већу сигурност у победу и људи су још одлучније ступали у партизанске одреде. Непознате су речи којима би се могла описати сва она изузетна осећања која су настала појавом Ужичке републике.

Тако сам први пут чуо за Ужичку републику и партизанску државу. Међутим, злосрећна судбина одведе ме после месец и по дана у само Ужице, а ево како се то догодило. Крајем октобра одређен сам са још двојицом другова да спроведемо неколико тих рањеника према Ужицу на слободну територију. Пошли смо са Космаја и другог дана увече законачили у селу Моравци, код ЈБига. У неко доба ноћи, четници Драже Михаиловића, који су баш тада погазили споразум о заједничкој борби против окупатора, неочекивано бануше у кућу и разоружаше нас. Свуда су тако поступали, где год су могли, све до сутрадан, док наше јединице нису обавештене о издаји. У Горњем Милановцу разоружали су на тај начин две чете Првог шумадијског одреда и тако су накупили нас око триста шездесет. Све су нас одвели на Равну гору, а испут су се подмукло изговарали како су наши тобож разоружали неке њихове официре и зато нам они на овај начин узвраћају. Уз то су наглашавали како ће бити образован суд, који ће судити онима који су криви, а остали ће бити пуштени. Међутим, после неколико дана довели су нас у Словац и предали Немцима, а они су нас одатле камионима одвезли у Ваљево.

После свакојаких тортура, Немци су све те наше другове стрељали, 27. новембра 1941. године, а ја сам неколико дана пре тога побегао и та околност ме је навела да кренем према Улсицу. На томе путу сам видео како наши обични људи по селима, па чак и деца, живе за Ужичку републику. Када сам побегао са аеродрома који су Немци градили у близини Ваљева, код села Дивци, пут ме је одвео у село Клинци, одакле је Драгојло Дудић. Никада нисам био у томе крају, а најважнија ствар ми је била да некако нађем партизане. Међутим, због свега онога што сам за последњих месец дана доживео код четника и Немаца, бојао сам се људи и свакога сам избегавао док на било који начин не утврдим којој страни припада. Препливао сам Колубару и изашао на једну косу јужно од Диваца. Сав унезверен ишао сам даље. Кад сам прешао још два брда, преда мном се отвори видик. У подножју косе провлачио се неки поток, преко њега су се пружиле ливаде, а затим воћњаци, па неко село. На ливади су двоје деце чували краве на паши. Од свакога сам белшо, те окренух удесно. Међутим, тамо се спуштала нека окомита страна, и морао сам да си-

ђем на поток. Тако ме она деца угледаше и упутише ми се у сусрет. Био сам љут и мислио сам који ђаво их носи овамо. Сиђох до потока, који није био набујао. Опрезно сам прелазимо стајући на камење које штрчи из воде, да се тобож не уквасим, а мокар сам био од главе до пете. Она деца су стајала и гледала како ја то чиним. Били су брат и сестра. Дечак је имао десет-једанаест година, а сестра је била годину-две млађа од њега.

— Што си ти, друже, тако мокар? — упита ме дечак кад пређох на другу страну.

Нисам ни запазио да ме је ословио са друже, јер сам био заокупљен мислима, како му пада на памет да ме пита што сам мокар.

— Кад сам, тамо, прелазрш воду, омакао сам се, па сам се уквасио, — рекао сам немарно.

— Неће бити — рече дечак — да ти ниси друже побегао из Ваљева?

Погледах га оштро и са запрепашћењем. Помислих, ако деца знаду и сасвим јасно наслућују одакле идем, а шта ће тек рећи људи. Чудио сам се по чему је то оценио. Одједном омрзох дечака што је тако проницљив. Гледао сам га тако неколико тренутака и онда му одвратих некако пркосно и јетко-

— Јесам, па шта!

— Добро побеже, друже, — некаквим брижним гласом је рекао дечак, — је л' нико више није могао да побегне са тобом?

— Није — рекох мирно.

Дечак је изгледао веома доброћудан, али ја сам ипак гледао да кренем даље, јер би могао и неко непожељан да наиђе. Таман закорачих, а дечак ме заустави.

— Чекај, друже, не можеш тако мокар да идеш по овој зими. Хајде код мене кући, даћу ти да једеш шта хоћеш и да се огрејеш — говорио је дечак, као неки средовечан, искусан човек.

— Нека, журим ја — правдао сам се.

— Не бој се, друже! — храбрио ме дечак. — Моја кућа је ту, с краја.

Нисам могао да верујем да то дечак говори. Бојао сам се навешће ме на неко зло, онако детињаст и наиван, а тек сам се избавио немачког логора у Ваљеву.

— Шта ће ти рећи твоји код куће што тераш краве тако рано кући? — покушавао сам да се отарасим очигледно доброћудног дечака.

— Ко? — запрепасти се дечак — Ако за друга треба, три дана их нећу гонити на пашу! — рекао је дечак, на онај начин, као кад неко изрази спремност да ће дати живот.

То је већ било превише и за човека, а камоли за дечака. Гледао сам га испитивачки, а он је зрачио некаквом искреном сиремношћу да све учини. И, поколебао ме је, а томе је допринело и то што сам јако осећао хладноћу, јер је већ био крај но-

вембра. Дечак се силно обрадовао што сам пристао да пођем његовој кући. Пређосмо ливаде, па кроз неки воћњак и уђосмо у двориште. Дечак брзо затвори краве, те кренусмо према кући. Кад је отворио врата, у кући бејаху сељак, четрдесетих година, сељанка, дечакова мајка и девојка, варошки обучена. Како ми уђосмо, они сви устадоше, са изразом неког чуђења на лицу. Тишину прекиде дечак:

— Тата, рече наглашавајући — ово је друг који је побегао из Ваљева!

Сељак ми приђе готово скоком.

— Здраво, друже! — пружи ми руку — Како побеже?

— Ето, побегох! — нисам знао како да му причам и одакле да почнем.

Дадосе ми столицу те седох близу шпорета. Мало затим, домаћица донесе кајмака, сира, готово вруће погаче и печено пиле преда ме. Очигледно, за другог је припремано, али запало је и мени. Док сам јео, из мене почеше да се дижу облаци паре. Сушила се мокра одећа. Појео сам неколико залогаја оне дивне хране и одједном, не могу више. Пробам, али не иде. Први пут у животу, од узбуђења нисам могао да једем, а био сам гладан. Затражих дувана, Сељак ми даде пакло савског дувана и папир. Кад сам завио цигарету, сељак рече:

— Друже, ти не би смео овде да останеш. Ту одмах пролази пут па често наилазе патроле Немаца, недићеваца, четника и готово редовно овамо свраћају, јер ово село им је увек сумњиво. Ово су Клинци. Одавде је Драгојло Дудић. Ено, видиш — показује он кроз прозор огореле зидове неке спаљене куће — то је кућа Драгојла Дудића. Немци су је летос запалили. Ако те нађу овде, знаш и сам шта ће бити са мном и са тобом! — предусретљиво је рекао сељак и забринуто ме погледао.

— Одмах ћу ја да идем! — казао сам. — Него, знаш ли ти где су наши? — мислио сам на партизане.

— Знаш, наши држе положај на Буковику.

— А, где је то?

— Па, има одавде једно петнаест километара.

— Хоћеш ли да ми покажеш пут?

— Хоћу, брате, како не бих.

Одмах сам пошао и кад зађосмо у воћњак, сељак показа у даљини заобљено брдо у измаглици.

— Оно је, друже, Буковик!

Поздравих се са сељаком и одох. Чудновато да се нико од нас не сети да макар што било пресвучем, већ онако мокар пођох у неизвесност. Нисам ишао путем, већ преко поља, право према Буковику.

У то доба године, рано се смркава, те паде ноћ. Ишао сам по раскаљаној земљи, једва извлачећи ноге из блата. Одједном, поче да дува оштар северац. Мокра одећа се мрзла и чудно шуш-

кала. На себи сам имао летњу платнеу војничку блузу и танку кошуљу. После неког времена толико сам се следио да сам почео да цвокоћем. Покушавао сам да зауставим дрхтање, али нисам успевао. Помишљао сам да у шумарку наложим ватру, али сам се бојао привући ћу четнике, или некога неполцелног. Сео сам поред осредњег церовог дрвета и размишљао шта да радим. У један мах окренух се у лево и на педесетак корака видим нешто се беласа. Помислих да је стог сламе, па дођох на идеју да ископам рупу у њој и да се завучем као пас, па да се тако осушим и згрејем. Цвокоћући поћох тамо, кад оно — сеоска кућа, На прозору видим поиграва и трепери светлост. Очигледно из пећи. То ме силно привуче. Срећом, не беше пса у дворишту, те због тога, а и још неких случајева, морао бих псима да подигнем споменик што сам данас жив. Прићох до прозора и видим два кревета. Цвокоћући брадом и зубима куцнух на, прозор. Са горњег кревета устаде нека прилика, а ја стадох пред врата. Мало затим угледах жену од својих тридесет година. Кроз цвокотање упитах испрекидано:

— Могу ли да се огрејем?

— Хајде, ући! — предусретљиво дочека жена.

Уведе ме у собу и упали нетролејку. Сео сам поред шпорета, на неки треножац, а мало затим, жена ми донесе пуну чинију топлог млека. Очигледно, то је била вечерња мужа, тек скувана, Било га је више од литра. Све сам попио готово на душак. Испу-**РШ** ме неки изузетно пријатан осећај. За чудо, престадох да цвокоћем зубима. Жена седи на клупи и гледа ме. Ништа не пита. У кревету, одакле је устала, лежи човек, свакако њен муж. Хтео бих да се овде некако осушим, а не знам колико да останем.

— Лезите ви, и угасите лампу. Ја ћу мало да се огрејем, па ћу даље.

Она послушно и без речи леже. Седим на треношцу и ослушкујем да споља неко не наиђе. Истовремено размишљајам како на овом путовању имам пуно среће што наилазим на овако добре људе. Мисли Ми одједном некуда ишчезоше и утонух у мрак. Ништа више нисам знао.

Кад сам се пробудио, у соби гори петролејка, а укућани устали. Домаћин, висок човек, окренут ми је леђима и нешто ба рата око обуће. Мислим, ред је да му се јавим, кад сам му већ у кући.

— Како је, домаћине? — рекох, тек да заподенем разговор.

Он ћути. Мислим се, није чуо, или је мрзовољан, а онда ми паде на памет да може бити четник. Одједном ме ухвати страх и иомислих како су ме четници опет могли наћи на спавању да су ноћас наишли овуда. Чини ми се да је домаћин неки намћор, па одмеравам врата и спремам се да поћем. Домаћица погоди о чему размишљајам, па рече:

— Викните ви јаче, не чује он добро.

— Како је, домаћине? — рекох гласније.

" Добро, добро, а како си ти? — одврати он доброћудним баритоном.

— Чујте, — прекину ме жена, — ви би требало да пођете. Скоро ће да сване, а, знате, има свакаквог света, па хоће свашта да каже — рече жена, а очигледно јој је непријатно што мора да ме упозори.

— Одмах ћу ја да идем. Него, не знате ли ви где је Буковик? — упитах.

— Знам, показаћу вам — рече доброћудно ова услужна и гостољубива жена.

Устадох, спреман да пођем.

Причекајте мало, сад ћу ја — заустави ме она,

Мало затим, протури главу кроз врата и позва ме.

— Збогом, домаћине, — рекох гласно при поласку.

— Збогом, срећно! — одврати он.

Кад изађосмо напоље, јутро је било пуно густе магле. Ишао сам за женом. Она ме на педесетак метара од куће изведе на једну стазу и рече да никуда не скрећем, па ћу изаћи право на Буковик. Док јој се при поласку захваљујем на свему, она ми пружи и повећи завежљај:

— Узмите ово, требаће вам за пут.

Бранио сам се, али је она била упорна, те морадох узети. Имао сам осећај да ме исираћа мајка, тако ми је усрдно пожелела срећан пут. Кад сам мало одмакао, погледах у завежљај, а у чистој белој марами било је кајмака, сира и хлеба толико да бих имао да једем три дана, Каква је то доброта!

Дуго сам ишао стазом којом ме је упутила она жена. Магла се никако није дизала. Могло је бити већ негде око подне кад закукурика петао. Знао сам да сам близу насеља. После неколико десетина метара изненада сам изашао на некакав друм. Размишљајући куда бих кренуо, одједном зачух десно како ковач удара по наковњу. То ме је обрадовало. По некаквом идеализирању био сам уверен да то мора да буде наш човек. Ковач, металац, радничка класа, све ми се то вртело по глави. Без двоумљења кренух на ту страну. Мало замахом, с леве стране иута опазих неугледну ковачницу. Никога није било у близини. Радосно уђох унутра. Између наковња и ватре угледах препланулог човека, какви су већином ковачи. Није имао више од тридесет година.

— Здраво, друже! — рекох весело.

— Здраво, одврати он не баш много љубазно.

— Знаш ли ти где је Буковик?! — питам.

— Ово је Буковик — одврати он.

— А где су овде партизани!?

— Партизани!? ... — изненади се ковач, као да први пут чује за партизана.

— Да, партизани! — одвратих самоуверено.

•— Овде тога нема, — уверљиво рече ковач. Онда, као да се присећа дрдаде: — Било их је, али је то одавно некуда растерано.

— Па, је ли ово Буковик? — настојао сам да утврдим положај, како ми је рекао онај сељак у Клинцима.

— Јесте, ово је Буковик, али партизана овде нема — одговара човек некако незаинтересовано и рекао бих злиурадо.

Обузе ме неспокојство. Нисам могао да прикријем изненађење. Гледао сам ковача расејано, па ми он одједном поста туђ и одвратан. Мислио сам: какав је то ковач, а тако швори о партизанима. Надао сам се да ће ме лепо дочекати, а он као да се љути што му сметам.

— Откуда идеш? — упита он, као реда ради.

— Из далека! — одвратих заједљиво и одсутно.

Док завијам цигарет[>], размишљам: да ли ме је слагао онај човек у Клинцима како би ме само скинуо с врата, или сада овај ковач лаже.

• Дај и мени да завијем, овај „шверц“ ми дојудио, — рече ковач пословно, кад је видео да завијам фабрички „савски“ дуван, који сам добио од оног сељака у Клинцима

Толико сам већ омрзнуо ковача, да бих му најрадије дао отрова, а онда се ипак поколебах, па му пружих дуван.

— Збиља, бога ти, откуда идеш? — рече ковач, сада већ некако пријатније, завијајући цигарету црним, испуцалим прстима.

— Зашто тебе то занима? — дочеках га иронично и грубо.

— Питам, онако, реци, мајку му, какав си то човек?!

Гледам га и размишљам да ли да му кажем. На лицу никако не могу да му откријем да смишља некакво зло. Међутим, сумњиво ми је што се понаша као да за партизанае никад није чуо. На крају ипак реших да му кажем. Ту ми је чекић под руком па ћемо се тући.

— Кад баш хоћеш да знаш, идем из Ваљева. Био сам заробљен, па сам побегао од Немаца. — Док сам говорио, гледао сам му право у лице да видим какав ће утисак изазвати моје саопштење.

— Ма, бога ти! — одушеви се ковач. — А кад си побегао? — зачуди се он и махинално одбаци чекић у страну, па ми приђе ближе.

— Јуче после подне — одвратих.

— Их, бре, друже, — одушеви се он, — па што то одмах не кажеш! Ево наших ту, шре, на положају! — показа руком више ковачнице.

— Где шре?

— Ма, ево, одмах ту — на коси!

Кад сам ово чуо, потрчах навише.

• Еј, стани, чекај, оди да ми причаш! — виче ковач за мном.

— Немам времена, после!... — довикнух му и одох уза страну.

Нема сумње да се ковач бојао петоколонаша и шпијуна. Невероватно је то, какав је био тај наш народ свуда, а посебно на територији Ужичке републике. Да није било оне деце у Клинцима, па оне жене у Жабарима и сада овога ковача, ко зна не би ли ја опет негде натрапао на четнике, који би ме поново предали Немцима, или можда убили. Није случајно Тито више пута наглашавао да смо се на дизање устанка одлучили и зато што је у народу постојало то силно слободарско расположење.

Од ковачнице зашао сам у некакав воћњак и у пола стране наишао на прве партизане. Зачуди ме кад ме нико од њих не застави, нити упита ко сам. Једнога сам упитао где је команда, а он ме упути навише. На врху брда, поред ватре, нашао сам већу групу партизана. После сам чуо да је то била Прва рачанска чета. Лепо ме примише. Заинтересовао су слушали док сам им испричао како сам побегао. Био сам неизмерно радостан што сам међу њима.

Мало касније, командир чете, јак и црн човек, неки бркајлија, одреди двојицу који ме одведоше до штаба, смештеног недалеко одатле, у једној кући. За столом је седео човек од двадесет и неколико година, смеђ, необријан. Пошто му један од оних партизана рече ко сам, он поче да ме испитује.

— Из ког си одреда?

— Из Космајског.

— Ко ти је био командант? — брзо је постављао питања, Једно за другим.

— Миле Тодоровић.

— А комесар?

— Ђока Јарац.

— Лажеш! — дочека ме оштро, па додаде — Јарац је погинуо.

— Када је погинуо? — гхрибрано сам питао и зажалих Јарца.

Он зачкиљи очима и накриви главу, гледајући некуда у страну, очигледно се присећајући кад је Јарац погинуо.

— Има једно два месеца! — одврати не много љубазно.

— Онда лажеш ти! — рекох с призвуком чврсте сигурности и обрадовах се што је Ђока жив.

— Ја лажем?! — трже се он увређено.

— Ако тврдиш да има два месеца, оида лажеш, јер сам ја Ђоку оставио у одреду, пре месец дана, живог и здравог.

Он ми се загледа у очи, као да проверава говорим ли истину, а ја још увек нисам знао ко је тај друг са којим разговарам. Можда се он питао откуда ми толика смелост да му отворено кажем да лаже. У ствари, да сам знао да разговарам са Жикицом јовановићем Шпанцем, не бих му сигурно рекао да лаже. Он је **ЈШ** мало размишљао мрштећи чело, а онда му се лице разведри, па ми приђе насмејано.

— Тачно, ја лажем — имаш ти право. Мика Јарац је, у ствари, погинуо, а Ђока је збиља жив. Не емета ништа, мали неспоразум. Шта ћеш кад у овим партизанима има два Јарца — плесну ме Жикица по рамену.

Пошто сам му испричао како сам побегао и о приликама у логору и Тадића млину, Жикица рече једном партизану да ме одведе у амбуланту, која се налазила у обиласној кући. Тамо сам нашао лекара Мишу Пантића, који ме је нарочито задржавао и једнако ме терао да му причам своје доживљаје око заробљавања и бекства. Међутим, ја сам био нестрпљив и желео сам да идем даље, да што пре нађем свој одред. Осим тога, и Жикица ми је рекао да ћу ићи у Ужице како бих у Врховном штабу испричао све што знам о друговима које су четници предали Немцима у Ваљеву. Миша Пантић ме једва пустио тек трећег дана те сам са неком комором, после неколико сати хода сишао у Подбукове. Овде је камион догонио храну, те је требало и ја да пођем са њим, када се буде враћао у Ужице. Успут сам размишљао о Ужицу, а нарочито сам се радовао што ћу видети нашу Фабрику оружја и муниције.

Из размишљања ме трже неколико експлозија, које одјекнуше на коси иза нас. Један од друшва рече да Немци често тако иокушавају да продру према Ужицу, али их наши увек дочекају и врате назад.

— Пуцаће до мрака, па ће да се врате када виде да је овамо тврдо! — закључи он своје објашњење.

Пред мрак смо дошли у Ражану и ту смо преноћили. Сутрадан око подне дошао је камион и ја сам кренуо према Ужицу. Ту сам чуо да на фронту није најбоље и да Немци продиру.

Наш камион су зауставили у Косјерићу, јер је из Ужица наишао други. Стали су један наспрам другог, те су шофери тако разговарали, не излазећи из кола. Овај што вози наш камион, упита оног другог шофера:

— Терате ли тешки митраљез?

— Терамо, ево га, ту је! — иоказа он главом према каросерији.

— Дајте брже, пожурите, другови чекају на тај митраљез! — рече шофер нашег камиона, а затим забректаше мотори и камиони се мимоиђоше.

После дуге вожње по икаквим оштрим кривинама и пењања навише, па затим силажења, са једног брда угледао сам густо сабијену варош и раштркану периферију око ње. То је било Ужице. Мало касније ушли смо у прве улице и дошли пред Команду места. Рекао сам друговима како ме је Жикица Јовановић упутио у Врховни штаб. Један друг ми предусретљиво рече да ће ме одвести на преноћиште, а сутра ће доћи по мене. Повео ме је једном улицом. Успут сам видео колону немачких заробљеника а поред њих — наша партизанска стража. То ми је причинило лудо

задовољство иако они нису тако мучно живели као ми код њих. Нико их није тукао дреновацама, нити су гладовали. Они су заробљени негде око Крупња, а касније сам чуо да су вршени покушаји преговарања ради размене за нас у Ваљеву, али су то Немци одбили надмено изјављујући да они са бандом неће да разговарају.

Онај друг из Команде места довео ме је до Гимназије, која је сада служила као касарна. Увео ме је у собу са пуно кревета на спрат. Већ је настао сутон. Он је изашао и наредио некоме да иаложи ватру у пећи и да ми донесе вечеру. При поласку рече да ујутру никуда не идем јер ће он доћи по мене и одвести ме у Врховни штаб.

Кад сам остао сам у соби, осећао сам се више него угодно, али сам још увек био под веома свелсим утисцима прелшвљених невоља у Ваљеву. Лежао сам слободан, без стрепње и размишљао како пре неки дан нисам могао ни сањати да ћу ово доживети. Размишљао сам и о овим чудним временима у којима се човек зачас може наћи у веома драматичној и потпуно безизлазној ситуацији, а час опет, на скоро необјашњив начин дође у положај у коме осећа неизмерну срећу и безбришност.

Полако поче да ме хвата сан. Изненада дође друг који ме је довео овамо.

— Друже, устај, евакуација, мораш даље! — рече он.

— Каква евакуација? — изненадих се.

— Немци надиру према Ужицу!

— Откуд надиру?

— Од Љубовије. Хајде, одмах! Немамо много времена. Идемо до болнице. Ти ћеш са рањеницима даље. . .

Размишљао сам како сам лоше среће. Од проклетих Немаца нигде м:ира. Жао ми је било што ујутру нећу ићи у Врховни штаб, чему сам се нарочито радовао.

Изашли смо на улицу. Ошину ме хладноћа новембарске ноћи. Ужице нисам познавао. После десетак минута дошли смо пред једну велику зграду.

— Ово је, друже, болница. Причекај камионе. Попни се на један па ћеш на Златибор са рањеницима. Опрости, морам да идем — рече пословно и журно оде.

Ушао сам у зграду и тумарао по ходницима. Унутра је било веома живо. Људи су ужурбано пролазили тамо-амо. Повремено су на носилима евакуисали тешке рањенике. Поред особља пролазили су лакши рањеници са завијеним главама или рукама. Сви су били у некаквом ишчекивању. На првом спрату, у добро осветљеној и већ скоро празној соби, слушао сам једнога друга док разговара телефоном.

— Ало, Кремна, ало, Кремна, чујеш ли ме? — виче он.

Када успостави везу даје упутства куда ће тешки рањеници и објашњава многе детаље. Видим и тамо је у питању нека болница. У једном тренутку чујем како каже ономе са друге стране

жице да сада иде до ето ђавола и он и ратлуци. Зачудило ме откуда толики ратлуци овде на слободној територији и било ми је жао што ће, по свој прилици, таква посланица пропасти.

Гледао сам све то око себе — ту евакуацију и гужву и рекао бих — све то рађа неспокојство. Међутим, ведрина, која се огледала на људима, побуђивала је утисак да се радују евакуацији, да је она начин да некако разбију монотонију. У ствари, нико није могао да, на^лутити свеј страхоте које тек долазе и да је то крај' Ужичке републике.

Тумарао сам и даље по ходницима и степеништу. Одједном ме опазе дечак из Четврте чете Космајског одреда. Био је то један од оних Рома, рањена рука му је причвршћена марамом око врата. Одрах ме је препознао. Био је ведре природе па ми весело рече да је чуо како сам стрељан. Очигледно, радовао се што ме види. Рече ми да је овде и Благоје. То ме је много обрадовало. Мика ме поведе у једну собу где збиља угледах Благоја. Гледао ме је најпре разрогачених очију као какво привиђење.

— Зар ти ниси стрељан? — узвикну запањено.

— Као што видиш. . .

— Ми, бре, чули да си стрељан! — рече Благоје, па се тек тада срдачно поздрави.

Дуго ме је загледао као да проверава јесам ли збиља лсив и читав. Сели смо у један угао и разговарали. Причао ми је шта се догодило откако сам отишао из одреда. „Мамут“ је погинуо у борби са недићевцима код села Манића. Видео га је мртвог. Лежао је на леђима, згрчених руку, стиснутих песница, као да обема рукама шаље поздрав онима који остају да се боре. На Руднику су водили жестоку борбу. „Штуке“ су их бомбардовале. Другог дана је и он рањен. Одред је требало да дође у Ужице на одмор. Почела је ова офанзива и тешко ће што бита од тога,

Причао сам му о свему што сам доживео последњих месец дана. Ужасавао се и чудио четничкој издаји.

Касније дође Мика и рече Благоју да њихова група полази. Благоје поведе и мене. Пред зградом су стајали камиони. Попесмо се у један. Неко је оштро упозоравао шос^ера да се брзо врати. Камион затим поче да се пење завијајући јако усеченим окукама. Није био покривен, па нам је било веома хладно. Дуго смо се возили. Камион се зауставио на друму код неких кућа, на месту званом Краљеве Воде. Стигли смо и сместили се у лепу кућу која је личила на планински дом. Овде је већ било много рањеника.

Мало касније изашли смо напоље, пред зграду. Тамо-амо, кретало се много људи, товарних коња, запрежних кола. Сваког часа гужва је расла. Ни Благоје, који је био у Улшцу, није ништа знао о евакуацији. Слушали смо разговоре оних који долазе. У помрчини и гужви угледао сам у једним колима товар нових цокула. Био сам скоро бос па затражих једне ципеле од онога поред кола. Он је тражио требовање. Подсетио ме је тиме на онога на-

редника бивше југословенске војске у Сарајеву који за време априлске капитулације није без требовања хтео дати војсци хлеб. Али, ипак, тај наш друг није био наредник, а ово су и друга времена па ме је лепо посаветовао и показао ми једну кућу рекавши коме да се тамо обратим. Кад сам нашао онога на кога сам упућен и објаснио му како сам остао без обуће, тај ми написа цедуљу, а кад је видео да ми је лоше и одело, написа да ми и то дају. Неочекивано, добио сам све ново. После смо се вратили у кућу и преспавали ноћ.

Сутрашњи дан је био облачан. Владала је неизвесност. Изашли смо напоље. Тек сада, кад је свануло, видело се каква је овде гужва. Поред пута, на гомили, штосови наслаганих свески, штампаних на новинској хартији, са насловом „Историја СКПБ(б)“ Поред тога стајали су делови штампарских машина. Мало даље: цакони шећера, брашна, комади сировог меса и гомиле партизанских униформи од тамно смеђе чоје. Све стоји напуштено као да нико о томе не води рачуна.

У једном тренутку обузе ме стравично расположење. Спопаде ме ужас од помисли на расуло какво оам долсивео за време старе Југославије. Нешто ме је стезало око срца. У необјашњивом страху уверавао сам себе да са нама не сме бити тако. Из гласа бих кукао кад бих видео да Немци тенковима газе по свему овоме, као што су то чинили априлских дана када су улазили у Југославију. Нисам знао шта више да мислим, али сам био уверен да има неко ко мисли на то и ко је дужан да то негде транспортује и смести. Највише ме је забринуло кад сам од неких партизана чуо да су Немци већ дошли у Ужице. Никако се нисам могао ослободити злосутних мисли.

Док сам све то забринуто гледао, изненада се иза брда зачуше авионски мотори, а ускоро се појавише и авиони. Кружили су изнад пута којим смо ноћас дошли. Неколико бомби паде у близини, а затим бомбардери одоше мало ниже. Онда се тамо зачуше учестале детонације и дугачки митраљески рафали. Лете у круг па се онда спуштају и нестају иза брда, као да нешто дохватају са земље, те тако подсећају на грабљивице. Гледам и страхујем да не прођу овамо. Ми ћемо се негде склонити, али ове куће пуне су тешких рањеника који не могу ни да се макну. Кад би само једна бомба овде пала, направила би пустош и покољ.

Из правца Ужица долазило је све више људи, а са њима и свакојаки гласови. Једни су причали како су Немци већ ушли у Ужице, други су казивали да Раднички батаљон одбија све нападе. Све што чујемо није званично саопштење па уноси пометњу и несигурност.

Авиони су целог дана летели, бомбардовали и митраљирали. Напослетку дође ноћ, а она прође као и претходна. Освануо је **ЈШ** тмурнији дан са сувомразицом и маглом. Ваздух је мирисао

ка снег. Кад је свануло, иза брда се зачуше дугачки митраљески рафали, већ прилично близу. Неко дотрча и панично повика:

— Тенкови! ...

То беше довољно да се створи неописива гужва и пометња. Спонтано, без наређења, кретали смо се не знајући ни сами куда. Ишли смо у супротном правцу од тенкова са очигледном жељом да од њих одмакнемо што даље. Нико није проверавао јесу ли то збиља тенкови, већ је свако грабио како зна и мора. Формирале су се групе, онако како су се људи међусобно познавали. Благоје и Ја ишли смо с још неколицином и сви смо се с нескривеним жаљењем питали: шта ће бити с тешким рањеницима који остадоше на Златибору. Касније смо чули да су Немци запалили куће у којима су се они налазили па су рањеници тако живи изгорели.

Ишли смо цео дан. Неко рече да је то пут за Санџак. Пред ноћ смо дошли у село испод друма за које рекоше да се зове Доброселица. Прошли смо село и отишли у један удаљени заселак да будемо што даље од пута. Свратисмо код једног сељака, Лепо нас Је примио. Тога дана клао је неко теле па нас је добро угостио.

Пре спавања рекох Благоју и осталима да би требало да стражарчимо. Нико није хтео, а ја сам упорно наваљивао сећајући се како су ме четници заробили јер нисмо имали страже. Ни после тога нико није хтео да стражарчи па смо тако и заспали.

Ујутру, сем мене и Благоја, никога није било. Сељак нам рече како су она петорица устала чим је свануло и да су некуда отишли. Сељак је и даље био љубазан и дао нам је доручак, а онда смо и нас двојица кренули у златиборска брда, Крај нам је био непознат, па смо се кретали некако изгубљено. Ишли смо у правцу Санџака.

Читава околина беше некаква нетакнута дивљина. Ишли смо козјом стазом, засутом издробљеним каменом, сами као пустињаџи. Било је у томе нечега узбудљивог и необичног. Одједном иза кривине изби група партизана. Међу њима се истицао човек средњег раста, с дугим кожним капутом, црн, мрка погледа, а млад. Није имао више од двадесет пет година. Пита нас куда идемо. Кажемо му да тражимо наш одред. Пошто му рекосмо из кога смо одреда, он рече:

— Хајдете ви са нама!

— Нећемо! Шта ћемо ми са вама? Ми тралсимо наш одред — одговарамо Благоје и ја категорички.

— Ваш одред ће доћи у Санџак. Слободно хајдете с нама — уверавао нас је онај у кожном капућу.

— Нећемо, ко зна ко сте ви и куда идете?! — одвраћамо са омаловажавањем и подозриво.

— Кад вам кажем, другови, будите сигурни да ћете лакше наћи одред ако кренете са нама. Ја не говорим напамет! — уверавао нас је онај капутлија.

Запажам да га **ОП** **ОЈ** њега слушају и да су палсљиви према њему. Ипак, на Благоја и мене оставили су утисак некаквих скитница које лове у мутном.

— Идите ви својим путем! Ко зна куда ви идете!? — отворено изражавамо неповерење.

Од свега тога, негде касније, било ме је много срамота. Дознао сам једнога дана да је то био Иво Лола Рибар.

Они су кренули. Младић у кожном капуту нас је још неколико пута позивао, скоро молио. Кад је видео да ништа не вреди, отишли су својим правцем, а ми даље, у златиборска брда. Молсда би смо ми пошли са њим да нас тога јутра није напустила она група.

Спустила се ноћ кад смо зашли у борову шуму. Као утваре ишли смо напред. Већ је било веома касно кад стигосмо до неке фарме. Чобани су нас лепо примили. Они су се понашали као да за њих офанзива не важи, као да нема рата, безбрижно су чували овце и ревносно обављали свеје чобанске дужности.

Таман смо придремали, кад неко поче да лупа на врата брвнаре. Чобани отворише, а нас двојица се ућутали и још више притајили. По шумовима смо осетили да ту има мнош људи. Испитују чобане шта раде овде и чије овце чувају. Један од придошлих поче да шара батеријском лампом и заустави је на нама. Пита ко смо. Рекосмо да смо партизани из Космајског одреда.

— Дилси се и у колону! — нареди човек са лампом.

— Ко сте ви? — пита Благоје.

— Онај рече да су из Тамнаво-посавске чете. Почесмо одбијати да идемо с њима. Онај оштро нареди да одмах полазимо. Видимо, нема шале. Кренусмо.

Сутрадан се та чета зауставила код неких колиба. Око подне економ је поделио по комад добре овчетине. Када ја и Благоје дођосмо да примимо, економ не да. Каже да нисмо из њихове чете. Објашњавамо му како нам је њихов командир наредио да пођемо са њима. Он се на то није обазирао и не даде нам да једемо. То нас је више него зачувило, као да немамо посла с партизанима. Огорчени на све ово, истог часа напустимо чету с чврстом одлуком да идемо право на Космај. Тако смо се опет сами нашли у златиборским брдима.

Лутали смо још два дана. Трећи дан, пред мрак, стигосмо до некаквих воденица. Кад је воденичар видео да смо партизани, поверљиво нам рече да у селу Семегњеви има много партизана. Рече да су пре сат времена долазили по брашно код њега. Ја и Благоје кренусмо тамо. Воденичар нам објасни да до села нема ни сатхода.

Већ се беше спустио мрак када смо у селу нашли наш одред. Лутање по Златибору нам се исплатило.

Тако сам стигао до Ужица и прошао кроз Ужичку републику у њеном најбурнијем времену, а да је уопште нисам видео.

Војин Т>УРАШИНОВИЋ. КОСТЈА